

Mindez a témabővülés már nem fér meg a bűnbánó ima vagy a bibliai parafrázis keretei között, s így érkezik el Báthori a meditációhoz. A bűnös lélek gyötrelmeinek gáttalan áradatát egyre egységesebben pántolt, szilárdabb gondolati struktúra váltja fel, a bibliai szövegből kiindulva. Az ősi könyörgés gesztusa összefonódik a zsoltár gondolatmenetével, kialakul az a meditációs modell, melyet dolgozatunk első részében felrajzoltunk.

Ilyen pl. az 59. caput a 35. psalmusról, a 60. caput az 50.-ról, a 63-as pedig a 36. zsoltárról stb. Egy ilyet már elemeztünk két éve megjelent ItK-cikkünkben,¹⁵ így idő hiányában egy hasonló elemzést most el kell hagynunk.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a 25 év alatt Báthori is eljutott a protestáns meditációig, egymaga járva be az utat, valahonnan a florilégiumtól, a bibliafordítás, parafrázis felől indulva a hűgenotta meditációkéhoz igen hasonló modellig érkeve. A fő különbség, ami elválasztja ezektől, az alkotó módszeréből adódik, tehát hogy nem oly tisztán rajzolódik ki a műfaj, a végső szöveg többfázisú rétegekre bontható. De ahová elérkezik, az igen jelentős lépés a vallásos irodalom és a magyar „én”-irodalom fejlődésének útján is; s ez egyszer lépéshátrány sincs a világirodalom mögött.

Rimay-konferencián Báthoriról? Egyetlen mentségünk, hogy előadásunkkal szeretjük volna egy kicsit azt a hátrétet is megrajzolni, honnan az ecsedi udvarban titkároskodó, az Ecsedi Báthori családdal később is kapcsolatot tartó költő indult. Az itt kapott hatások talán a „korszellemlnél” konkrétabb magyarázatot kínálnak annak megértésére, miért változik Rimay vallásos költészete mesteréhez, Balassiéhoz képest, – honnan erednek többek között, nyilván számos más hatás mellett azok a „saját eszmények”, melyekhez Balassi műveit is „torzítani” próbálta, honnan származik a fokozatos regresszió, a penitencia új, vigasztalanabb kánonja, a bűnvalló imádság új elmélete.

Ács Pál

RIMAY JÁNOS UDVARI EMBERE

Rimay kifogástalan udvari ember volt.¹ Aligha találhatunk kifejezőbb fogalmat, ha életformáját és tevékenységét egyetlen kategóriával kívánjuk jelölni. Csaknem mindig főúri, fejedelmi szolgálatban állt; s mint a Balassák familiárisát, Bocskay ajtónállóját, tehát bizalmas emberét, vagy Illésházy titkárát igen nagy megbecsülés, sőt tisztelet övezte. De egy pillanatra sem feledkezett meg arról, hogy a szolgálat alárendeltséget jelent. Az ifjú Thurzó Imre 1619. augusztus 31-én, fontos politikai döntés előtt állva, úgy tűnik, azért kéreti magához „édes komám uramnak” szólítva őt, mert még nem határozott, csatlakozzék-e Bethlen Gáborhoz, s ezért „eltávozzhatatlan titkos beszéde” vagon vele, atyai jóbarátjával.² A helyzet azonban nem egészen így áll. Az úr szólítja – ezúttal ilyenformán – a szolgát. Czobor Erzsébet és Thurzó Imre 1617-ben fogadták fel „jámbor főszolgájukat”, „fűzetése készpénz ötfőldé-száz forint”³ volt, s eszébe kellett vennie, hogy „tudván azért kiki rendit, tartsa határában magát”. Rimay persze mint főszolga magasan felette állt azoknak, akik az 1617-es instructio szerint evéskor az asztal körül álltak, ám az kimondatott, hogy Csúty Gáspár főudvargondviselőnek „utána való legyen”. Az pedig mindenkire vonatkozott, hogy „mikorontan mi az palotában bemegyünk, avagy kimegyünk, főképpen penig ebédhez vagy vacsorához, itten mellettünk levő uraim minden be- s mind kikésértsenek bennünket, ott ben az palotában, minekelőtte az étket elhozzák, senki az padokra le ne üljön, hanem csak az, az kit megkínálunk, az többi talpon állván, udvaroljon”.⁴

¹⁵ Ecsedi Báthori István meditációi és európai hátterük, ItK 1980. 55–69.

¹ TURÓCZI-TROSTLER József nevezte Rimayt az első magyar udvari embernek. L. *Keresztény Seneca*. in *Magyar irodalom – Világirodalom*. Bp. 1961. II. 162.

² IPOLYI Arnold, *Alsósztrigovai és Rimai Rimay János Államiratai és levelezése*. (A továbbiakban: Rimay Államiratai) Bp. 1887. 223.

³ Uo. 207–208.

⁴ Uo. 210–216. (Instructio az mi udvarunkért, mely rendeltetett 1617. esztendőben etc.)

A fejedelmek szolgálatának egyik legkitüntetőbb s egyben a legkülönlegesebb igényeket támasztó formája a diplomáciai küldetés. (Baldassare Castiglione is diplomata volt.) A követ mindig feladatot teljesít, és a bizalom eszmei alapja a hűbéri viszony, a szolgálat, még akkor is, ha egy testület, a rendek vagy egyszerűen az „Ország” dolgában jár el az, akire a képviselőt terheit rótták.⁵ Rimay nem kiváló politikai képességei révén kap fontos követi meghívatásokat, hanem mert ő az, aki a legjobban, sokszor gazdánál is jobban tudja, miként kell viselkedni diplomataként idegen udvarokban. Hogyan kell jelentéseket írni, latin szónoklatot tartani. Bethlen Gábor meglehetősen terjengősnek találja Rimay portai beszámolóit; kissé bosszankodva írja Forgách Zsigmondnak: „az estve felé érkezének leveleim postáim, mely leveleket megolvastván, isten meghozván kegyelmedet, communicálom, ezalatt is az híreket leíratom belőlök és által küldöm, az írás igen sok, mivel Rimai mindenkor bőfocselkedik az ritmusokkal való írásban”.⁶ Persze szó sincs arról, hogy a jelentés ne lenne példászerű. Nagyon is az. A *kivonatolást* a kancellária elvégzi. Már 1606-ban hírneves udvaroncként ismerik, s becsülik mint afféle protokollfőnököt. Thurzó György sem bízik saját követében, Keczer Andrásban, hogy az majd mód szerint le tudja adni az ő helyeslő szavazatát az 1606-os kassai országgyűlésen, ezért Rimayt, Bocskay belső titoknokát kéri meg, lássa el a megnevezett szolgát jó tanáccsal, hogy s mint viselkedjék „az több egyben gyűlendő atyánkfiai között”.⁷

Nem csoda, hogy Rimay Jánost mint elmélkedőt és költőt is foglalkoztatták az ideális udvari emberről szóló tanítások. Egy korábbi előadásban már részletesen kifejtettük, hogy a nemzeti nyelvű költészetről megfogalmazott gondolatai, valamint az evvel szorosan összefüggő Balassi-kultusz az udvariság fogalomkörébe vonható.⁸ De a Rimay-életmű tekintélyes részének jó megértéséhez is a kiváló udvari ember ideája vezethet el bennünket. A szakirodalom Rimay műveltségességét és stílusát vizsgálva természetesen felfigyelt a fejedelmi tükrök jelentőségére. Különösen Bán Imre „*Fejedelmek serkentő órája*” című tanulmányára,⁹ de Ferenczi Zoltán,¹⁰ Eckhardt Sándor¹¹ és Merényi Varga László¹² írásaira is gondolunk. Ám mindmáig fennáll a – véleményünk szerint lát-szólagos – ellentmondás Rimay udvarisága és sztoicizmusa között. Ezt a problémát kívánjuk most ismét átgondolni. Eckhardt Sándor kritikai kiadásában a versek önkényes csoportosítása megerősíti azt a közvélekedést, hogy a külvilág felé hű udvaroncként forduló Rimay (vö.: *Bocskai mellett*) sztrегоvai magányában átkokat szór az udvarokra, s Epiktétoszt, Senecát, Lipsiust olvasgatva billenti helyre lelki egyensúlyát (vö.: *A sztrегоvai bölcs*). Felfogásunk szerint – bár úgy tűnhet, ennek sok minden ellene szól – a sztoicizmus is az Udvari Ember ideológiájába illeszkedik.

*

Nincs mód foglalkozni valamennyi Rimay-művel, melyben a helyes udvariság gondolata szóba kerül, hiszen úgy beszélünk kellene a ránk maradt életmű jelentős hányadáról. Egy rövid, hozzávetőleges áttekintésre azonban van idő. A sort egy olyan írással kezdjük, melyet a kritikai kiadás az elveszettek között említ. Anélkül, hogy elősorolnánk Toldy, Ipolyi, Dézsi, Ferenczi és Eckhardt

⁵ Miként azt egyik hozzászólásában SZAKÁLY Ferenc is hangsúlyozta, Rimay portai követútjait a rendek, ill. Bethlen Gábor *képviselőtében*, ám főúri *szolgálatban* járta meg. Az 1608/9-es deputációban mint Illésházy István, az 1620/21-esben pedig mint Thurzó Imre embere vett részt.

⁶ SZILÁGYI Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. Bp. 1879. 241. – A levél 1621. február 5-én kelt.

⁷ Rimay Államiratai 148. – Keczer Andrásnak persze (ha Bocskay-ellenes tevékenységét tekintjük) *elsősorban* politikai segítségre volt szüksége.

⁸ *A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az erasmista és a Balassi-követő*. Elhangzott a Reneszánsz-Kutatócsoport szokásos évi vándorgyűlésén Szegeden, 1979-ben.

⁹ *Eszméék és stílusok*. Bp. 1976. 140–156.

¹⁰ FERENCZI Zoltán, *Rimay János*. Bp. 1911. 212–216.

¹¹ ECKHARDT Sándor, *Rimay János összes művetnek* (a továbbiakban Rimay ÖM) kritikai kiadásában (Bp. 1955.) több helyen foglalkozik a témával, különösen az I. Rákóczi Györgyhez 1629. május 25-én írott levél jegyzeteiben. 411.

¹² MERÉNYI VARGA László, *A manierista stílusművelemény Rimay levelében*. ItK 1970. 503–507.

feltételezéseit erről az ismeretlen műről,¹³ megkíséreljük összefoglalni mindazt, ami róla tudható. Az információk két különböző forráscsoportban lehetők föl: az egyikben főként Rimay, a másikban Esterházy Pál híradásai a fontosak. Hogy mindkét helyen ugyanarról a szövegről, illetve szövegekről esik szó, az a szakirodalom többé-kevésbé indokolt megállapítása. Elsőként Rimay közléseit vesszük sorra. Ezek közismerten a Rákóczi Györgyhöz 1629. május 25-én írt levélben olvashatók, és egy „Satyrás dorgáló feddő írásról” számolnak be „a nem udvari udvariság ellen”. Igen valószínű, hogy ez kísérlet lehetett egy kézírásos könyv újraírására. A feltehetőleg díszes borítású kötetet Rákóczi küldte neki üresen, azzal a kéréssel, hogy írja tele. Miként Merényi Varga László erre felfigyelt,¹⁴ Rimay teljesítette „parancsolt szolgálataja hivatalát”, ám az írás a könyvtárban véghez vitt „prédálás” során odaveszett. Az új művet Rákóczi ismételt unszolására írogatja a költő, Kis-Asszony napra (szept. 8.) ígéri, s karácsony előtt be is fejez és el is juttat Rákóczi kezéhez valamely „szép írást”. Reöthy Orbán, a későbbi fejedelem kedves belső embere ura nevében megköszöni. Terjedelmesebb mű lehetett, Reöthy (aki pedig Rimay műveit nagyon szereti, s kér is „vigasztalásra való írást” az ünnepekre) ennek nem tud végére érni, csak „concipiálja”, hogy „igen gyönyörűséges írás”.¹⁵ (Éppen Bethlen Gábort gyászolják ekkor.) Rákóczi, mint ismeretes, szerette és gyűjtötte a némes udvari erényekre oktató irodalmat, a fejedelmi tükröket. A *Horologium principum*on kívül Rimay felhívja figyelmét 1629. augusztus 28-i levelében a Septuaginta-fordítást elrendelő Philadelphus Ptolomaeus-legendájára.¹⁶ Az Arisztasz-levél második része, mely az egyiptomi királynak a hetvenkét bölcshez intézett kérdéseit és azok válaszait tartalmazza, maga is királytükör, útmutató arra, miként tartsa meg országát békében a fejedelem. (E mű magyar parafrázisát Ilosvai készítette el.)¹⁷ Vetési Istvánnak a fejedelemhez írt leveléből, melyet Tarnóc Márton közölt,¹⁸ kiderül, hogy a mező-teremi pap Xenophón *Hieron* című dialógusát készült lefordítani Rákóczi György számára, s ez szintén fejedelmi tükör: a szürakuszai türannosz beszélgetése Szimonidésszel az uralkodók boldogtalanságáról. Rákóczi tehát elérte, hogy gyűjteményébe e tárgykörbe tartozó, az udvari erényekre oktató új Rimay-mű került.

Vajon teljesen ismeretlen ez az írás? Nem. Egy hosszabb részletét a szerző mintegy mutatóványként előre elküldte Rákóczinak, hiszen így fogalmaz: „*Abban az írásomban magyarázom ím ez Verseket.*” S itt következik a *Morum malorum pestilens spiritus*... kezdetű, egyelőre ismeretlen eredetű latin idézet, ennek magyar prózában írt „summácskája”, majd *A rozsz feslett erkölcs ha csak rád lehel is*... kezdetű költemény, mely szintén a fenti idézet magyarázata, ezúttal „Rhitmusos versecskékkel”.¹⁹ Nem feltétlenül prózai alkotásról van tehát szó, mint többen gondolták, inkább egy afféle kompozíciónak képzelhetjük el, amilyenek kéziratával az *Istenes énekek* II. várad kiadásának gondozója rendelkezett. Figyelemre méltó, hogy Rimay saját munkáját a *raggatok* szóval jellemzi, ami komponálásra utal. S kérdés, hogy készített-e Rimay a Rákóczinak elküldött tisztázaton kívül külön ön maga számára másolatot, vagy az összeállítás részletei esetleg egy tervezett gondosabb, bővebb, átgondoltabb kötet számára előkészítve külön-külön maradtak fenn Rimay hagyatékában. Esterházy Pál csak hallowásból ismerhette a művet, mert mikor arról értesül, hogy megküldték neki a „de virtute írt könyvecskét”, „de mást, az udvariságról írván, azt nem”, megőrül, gondolván, ugyanarról van szó, „mert az virtusban comprehendálta volt szegény az udvariságot is, s méltán is”.²⁰ Később, mikor kézhez kapja a küldeményt, szomorúan állapítja meg, hogy csupán egy éneket hoztak számára.²¹ Mi tartozhatott bele e műbe, mi nem, a továbbiakban már csak találgathatjuk, ám semmiképp sem kell kizárnunk annak lehetőségét, hogy ide kerültek azok az énekek, amelyeket csak a Madách–Rimay kódexekből ismerünk.

¹³ Jó összefoglalást nyújt SZILÁGYI Sándor Rimay Államirataihoz írott bevezetésében.

¹⁴ I. m. 507.

¹⁵ Rimay Államiratai 344.

¹⁶ Rimay ÖM. 441.

¹⁷ RMKT XVI. 4. 208–240.

¹⁸ TARNÓC Márton, *Egy ismeretlen magyar államelméleti munka*, ItK 1965. 701–707.

¹⁹ Rimay ÖM. 439.

²⁰ Rimay Államiratai. 362.

²¹ Uo. 363.

S nem lenne teljes az udvari étellel foglalkozó Rimay-írások sora, ha nem említénénk az *Istenes énekek* lőcsei kiadásában olvasható megkomponált versgyűjtemény *második részét*, melynek több darabja szorosan tárgyunkhoz tartozik.

*

Ha Rimay eszményi Udvari Emberét kívánjuk megismerni, akkor udvarkritikájának lényegét, a „nem udvari udvariság” fogalmát kell megértenünk: a kor fejedelmi és főúri udvarainak az a legfőbb hibájuk, hogy nem udvariak. S az udvaroncokban leginkább az a kárhóztatandó, hogy hátuk mögé vetették és meggyalázták a Virtust, az erényt, amely az igazi udvariság tartalma, az udvari élet első szabálya. Rimay érezhetően komoly jelentőséget tulajdonít Philadelphus Ptolomaeus mondásának, ezért idézi nyomatékkal Rákóczi Györgyhez írt második levelében: „Nincs nagyobb kincs, nincs fejedelemhez méltóbb birtoklás, mint a jó és hű tanácsadó.” Az udvart és az urakat csakis a „tündöklő nevezettel ékesedett fő ember szolgatartás teszi híressé”, figyelmeztet a levélíró a *Hrologium* egyik szentenciájára. S azt is elárulja, mi az ilyen ideális udvar titka. Az, hogy a szolgálat kizárólag az erényen alapul. „Csak az tarthat is peniglen Emberséges fő szolgálkat, akinek értékéből való elégsége, okosságból való értelme, emberségből gyarapodott természeti adhat módot s leendőiséget tartásokra.” Jól ismerte Esterházy Pál Rimay gondolatvilágát, hisz a költő valóban a Virtusban foglalta össze az udvariságot, ettől származtatva minden más „jószágos cselekedetet”, miként az ENCOMIA ET EFFECTA VIRTUTUM-ban írja:

*Sok Menyekből álló az ő állapotja,
Mindenike tisztit híven szolgáltatja,
Mint egy méhből szültek egybe vadnak zárva,
Egymástól nincsenek soha távoztatva.*^{2 2}

Rimay soha nem ítéli el eleve az udvari életet. A Magyar *Hrologium* elemzésekor a császároktól a serdülő inasokig huszonnégyféle réteget és csoportot elősorol, akikbe a „rihedt erkölcsöknek terjedező fenéje” belesett, ám abban a reményben, hogy „ez a szép Fejedelmi Óra kocogdál nékik minden illetlenségeknek távoztatásával *hivataljokban igazán és kellestiképpen való eljárásokra.*”^{2 3}

Túltekintve Guevara tanításain, Rimay egy olyan problémára összpontosította figyelmét, melyet a legrövidebben a gondolat és a tett ellentmondásának nevezhetünk: „Olvassák is, dicsérik is sokan, de kevesen formálják s igazgatják ennek a Fejedelmi Órának serkengetéséhez *életjeket*” – írja.^{2 4} Szükségét érezte az udvari erénykódex elméleti alátámasztásának, s ezt a filozófiai alapot szolgáltatva a sztoicizmus. Úgy véljük, hogy ha ekként tekintünk Rimay szellemiségének e meghatározó kategóriájára, akkor az eddigieknél mentalitástörténetibb, ideológiatörténetibb értelmezést adhatunk neki.

Kár, hogy a sztoikus bölcserekről alkotott képzetek között ma is kitüntetett szerepe van az intim-szférába való visszavonulásnak, mintha e filozófusok csupáncsak a „zárkózzál önmagadba” parancsnak engedelmességek volna. Ez így természetesen téves elképzelés, hisz még e gondolatnak is sajátos helye, jelentése van a sztoikusok rendszerében. Annyit tesz: „Nyomd el felbukkanó képzeteidet s szüntelenül szólj magadhoz: *most csak tőlem függ*, hogy ebben az én lelkemben semmiféle hitványság, semmiféle vágy, általában semmiféle zavar ne lehessen, hanem mindent a maga igaz mivoltában szemügyre véve, mindegyikkel értéke szerint éljek. Ne feledkezzél meg erről a *természetadta szabadságodról!*” – írja Marcus Aurelius (VIII. 29.).^{2 5} A Sztoa tanítása szerint a legfőbb jó az erény, s egyedül csak ez boldogít. Ha ennek útját akarjuk járni, el kell fordulnunk a tőlünk, akaratunktól független dolgoktól, s az olyanok felé szükséges közelednünk, amelyek tőlünk függenek, befolyásunk alatt állnak. Zénón, Kleantész és Khrüszipposz sohasem tiltották tanítványaikat attól, hogy részt vegyenek a polisz

^{2 2} Rimay ÖM. 136.

^{2 3} Uo. 438.

^{2 4} Uo. 437.

^{2 5} MARCUS AURELIUS, *Elmélkedések*. Ford. Huszti József. Bp. 1943. 156.

életében, ám tegyék ezt őrizkedve a vágtyól, a belső géniuszra figyelve, s mindent sajátos értéke szerint számba véve.²⁶

Szinte természetes, hogy Baldassare Castiglione *Udvari Emberében* az e műben legfontosabbá váló lovagi erényről, a *mértékről* szóló tanítás mellé a sztoikus bölcséletet fűzi, hangsúlyozva, hogy „a mi Udvari Embereink minden cselekedete óvatos legyen és szavait s tetteit mindig elővigyázat kísérje . . . , úgy irányítsa egész életmódját, hogy . . . minden cselekedete összes erényeinek eredménye legyen, amint azt a stoikusok a bölcs feladatának mondják”. (2. VII.)²⁷ Szerb Antal úgy vélekedett, hogy az Udvari Ember képéhez a középkor adja a formát, a reneszánsz „életérzése” a tartalmat, s a sztoicizmus a megokolást.²⁸ A különös reneszánsz életérzetről nem sokat mondhatunk, viszont igaz, hogy egy sajátosan középkori ideológia sztoikus indoklást kap itt; kiváltképpen a sztoicizmus harmóniatánát használja fel Castiglione az önmérséklet erényének mindenek felett való fontosságát bizonyítandó. (4. XVII.) Az udvari erénytan filozófiai megalapozására aligha találhattak az urbinói beszélgetőpartnerek megfelelőbb elméletet, hisz, miként Lodovico di Canossa gróf az 1. könyv XLI. fejezetében előadja: „azt tartom, hogy egyedül az a valóságos erkölcsös philosophus, aki jóságos akar lenni, és ehhez nincs szüksége más szabályra, mint erre irányuló akaratra”. Szerb Antal úgy vélekedett, hogy a reneszánsz udvari ember fogalmának vizsgálatakor a sztoicizmussal mint jelentős összetevővel mindig számolnunk kell.²⁹ Megállapítása Rimay Jánosra is vonatkoztatható.

*

Rimay sztoicizmusa szintén egy udvari ember sztoicizmusa; a költő a gondolatkör eredeti antik jelentését alkalmazza mint az udvariság fogalmának fontos komponensét.

Eckhardt Sándor vette észre, hogy Rimay sztoikus közhelyeket használ Balassi Zsigmond ajánlatának visszautasításakor.³⁰ Valójában olyan, a szó eredeti értelmében vett udvariassági formuláról van szó, amelynek a sztoicizmus is része: „ . . . hozzá szoktatván magamat az csendes és kis érteken megelégedett élethez, afféle dologban azért nem az én promotiómat, hanem az közönsiges haszonnak való szolgálatot igyekezem inkább tekintenem”.³¹ Az, ami itt csupán gesztus, verseiben és prózai műveiben részletesen kifejtett gondolat. A legkiérleltebb formában talán az *Udvar s irigy tiszték* . . . kezdetű költeményében jelentkezik.³² Látszólag csupán az „udvari nyalakodó rossz életnek . . . méltó feddésével s utáltatásával” van dolgunk, sőt, úgy tűnik, Rimay a szolgálat gondolatát is elutasítja, hiszen azt írja: „Ki magáé lehet, / Az ne legyen másé.” Ám ha újra áttekintjük a verset, kiderül, hogy szó sincs itt a humanistáknál szokásos udvargúnyolásról. Rimaytól teljesen idegen az a voltaképp öniróniával telített udvarellenes szemlélet, ami Aeneas Sylviusnak Johannes von Eich-hez az udvaroncok sanyarú életéről írt levelét jellemzi,³³ bár vannak hasonló motívumaik, pl. mindketten emlegetik az udvari ember bilincseit, de ez egy antik közmondásra vezethető vissza. Mindazt a rosszat, amit Rimay az Üres Fejedelmekről és a Borivó hadnagyságról elmond, elkeseredésében mondja afelett, hogy ilyenek a fő emberek, és nem másfélék: „Névvel áll ezeken / Csak az fő emberség.” Következésképpen a bűnnel a virtust, a mulandó földi javakkal pedig a bölcsesség soha meg nem rothadó kincseit állítja szembe. Az pedig, hogy „Ki magáé lehet, / Az ne legyen másé” annyit jelent, hogy „Senki nem érdemel / Pénzért böcsületet”, ez viszont a „fő emberség” legnagyobb érdeme. Világos tehát, hogy Rimaynak e versben kifej-

²⁶ Diogenész Laertiosz VII.

²⁷ Baldassare CASTIGLIONI, *Az Udvari Ember*. Ford. Gróf Zichy Rafaelné. Bp. é. n. 112.

²⁸ SZERB Antal, *Az Udvari Ember* (1927). in *Gondolatok a könyvtárban*. Bp. 1971. 142.

²⁹ L. az idézett tanulmány Castiglione és a sztoicizmus c. alfejezetét. I. m. 173–177.

³⁰ Rimay ÖM. 212.

³¹ Uo. 339.

³² A verset értelmezi KLANICZAY Tibor, *A magyar késő reneszánsz problémái. Sztoicizmus és manierizmus*, in *Reneszánsz és barokk*. Bp. 1961. 331.

³³ Aeneas Sylvius PICCOLOMINI, *Pápa vagy zsinat?* (Válogatott levelek.) Ford. Boronkai Iván. Bp. 1980. 80–108.

tett szabadságfogalma sem a szolgálatlótól való elvágyódást, hanem a *tőlünk független* dolgok rabságából a *tőlünk függők* höz menekülést jelzi, ami a sztoicizmus legfőbb tana.³⁴

*Jobb szürel fedezzed
Benned a tudománt,
Hogy nem tudatlanul
Viselj bársony dolmánt,
Magadon el ne végy
Senkitől adománt,
Szabadságot szerezz,
A rabságot elhánd.*

A szabadság hasonló értelmezése olvasható Rimay számomra legszebb prózai írásában, abban a cím nélküli szövegben, amely egyetlen levélen maradt fenn.³⁵ Bizonyossággal csak annyit állíthatunk róla, hogy eredetileg kapcsolódott valamely más szöveghez vagy szövegekhez, mindenesetre a folytatása hiányzik, erre utal az utolsó két szó: „Mert etc”, amit egy kettőspont követ. Ipolyi Arnold erre a műre alapította feltevését, hogy a „de virtute írt” könyv prózai alkotás volt. Semmi sem bizonyítja azonban, hogy ez az elmékedés annak része lett volna, s ha mégis ezt feltételeznénk, akkor is lehetne akár egy vers „summácskája”; írt Rimay ennél hosszabb „summácskát” is.

Szabadon tolmácsolva Epiktétosz gondolatait, az elmékedő azt tanácsolja, mielőtt bármiféle kívánságunknak eleget tennénk, mindenekelőtt mérlegeljünk: mibe kerül az? Miként „vásárlás kedvéért az áros emberhez való jövésünkbe”. Vajon azért a kis pénzbeli gazdagodásért, hatalomban való növekedésért, amire vágyakozunk, nem kelle azzal fizetnünk, hogy elveszítjük önbecsülésünket, „lelki csendeszségünket”, egyszóval önmagunkat, s így „ki ráztuk keblünkéből szép szabadságunkat, mellyek nélkül hogy ha el lehattünk volna, meg tartottuk volna magunkot magunknak”. Rimay azt ajánlja, hogy ha ez az ár, úgy álljunk el a vásártól, ha nem, vegyük meg, amit kívánunk. Világos, hogy nála a sztoicizmus nem az egyéniség menedéke egy ellenséges és gonosz világban. A szerző csupán annak helyes útját kívánja megmutatni, hogy a hatalom, tehát a legfontosabb, amit a fejedelem s az udvar „fő állapotban” levő előkelői kezükben tartanak, miként lehet, lehetne jó: „Minden ez világi fő állapot, uraság, hatalom s egyéb minden az szerencsétől következhető dolgok is, úgy lehetnek mind jók s mind örvendetesek, hogy ha ember bírván velek, bírhat igen magával is, s az ő maga csendesz lelki békességét és életit meg nem háborítván nincs az ő marhái hatalmába.”

Mit kívánt tehát megfogalmazni Rimay „alattomban való elmékedéseiben” a sztoikus udvari emberről? Azt, amit kedvelt filozófusánál, Epiktétosznál pontosabban aligha lehetne kifejezni: „Mi lesz a helyem az államban?” – kérdik. – Az, amit úgy tudok megszerezni, hogy közben megbízható és tisztességes maradok. Ha erről lemondok azzal, hogy az államnak hasznára akarok lenni, ugyan mi haszna lehet egy velejéig tisztességtelen és megbízhatatlan emberből?”³⁶

Nem vállalkozhattunk Rimay sztoikus elveinek átfogó értelmezésére. Csupán a költő által használt „nem udvari udvariság” fogalmát próbáltuk néhány oldalról bemutatni, érzékeltetve, hogy e fogalom egyik jelentős, meghatározó eleme a sztoicizmus.

³⁴ Részletesen tárgyalja Rimay sztoicizmusát KESERŰ Bálint *Vallási–ellenzéki törekvések a magyar késő reneszánszban* című kiadatlan kandidátusi értekezésében (1973). Hangsúlyozza, mennyire „jellemző, hogy ekkor [a Bocskai-szabadságharc után] jelenik meg ugyanabban a versében [Udvar s irigy tiszték . . .] az erkölcsi következetesség, helytállás leghatározottabb megfogalmazása – és Epiktétosz legtisztább, legerősebb hatása”. A disszertáció szerzője a költeményt – s egyben az itt vázolt problematikát – „a társadalmi igazságtalanság elleni lázadás és rezignált beletörődés ellentmondásának mély átéléseként” jellemzi. (247.)

³⁵ Rimay ÖM. 153.

³⁶ EPIKTÉTOSZ, *Kézikönyvecské*. Ford. Sárosi Gyula. Bp. 1978. 16.